Vabadussõjas langenute mälestusmärk Raplas

9. oktoober 1921

Ühena esimestest otsustati Rapla kihelkonnas püstitada Vabadussõjas langenutele mälestusmärk. 9. oktoobril 1921. aastal loodi Raplas Vabadussõjas langenute mälestusmärgi asutamise komitee, mille eesotsas oli kohalik kirikuõpetaja Joosep Liiv. Kavandi autoriks paluti skulptor Jaan Koort.

Asukoht ja materjal

Mälestusmärk asub Rapla kirikaia edelanurgas.

Samba aluskonstruktsioonis kasutati Tallinnas maha võetud Peeter I mälestussamba graniitkive. 10. märtsil 1922 korraldas Tallinna Linnavalitsus Vabaduse väljakul olnud Peeter I samba graniitosa ja aluskivide oksjoni. Selle võitja skulptor Jaan Koort kasutas osaliselt seda materjali Rapla samba aluse juures.

Saaremaa dolomiidist 6,4 meetri kõrgune mälestusmärk kujutab endast kaheastmelisel alusel seisvat nelinurkset sammast, mille ülemine osa oli laiendatud sarkofaagiks. Samba tipus oli ratasristi eeskujul valmistatud kivirist. Sarkofaagi ülemist äärt ehtis südamekujulistest motiividest moodustatud reljeefne ehisvöö, samba igasse külge oli paigutatud neli maski. Sarkofaagi külgedele olid raiutud tekstid:

läänekülje: „OMI ISAMAA JA WABADUSE EEST/ LANGENUD POEGI MÄLETAB/ TÄNULIK RAPLA KIHELKOND/ 1923 AASTAL 30 SEPTEMBRIL“

lõunaküljel: „MU ISAMAA, MU ÕNN JA RÕÕM/ 1918 AASTAL 24 WEEBRUARIL“

idaküljel: „SU ÜLE JUMAL WALWAKU,/MU ARMAS ISAMAA!“/ 1919 23 APRILL!

põhjaküljel: „SUUREMAT ARMASTUST EP OLE ÜHELGI, KUI SEE/ET TEMA OMA ELU JÄTAB SÕPRADE EEST!/ JOH. 15.13. 1914 -1920“

Langenud sõdurite nimed olid raiutud samba soklile, jaotatuna igasse nelja külge.

Samba maksumus oli 300 000 marka, raha koguti valdavalt korjandustega kohalikelt elanikelt.

Samba püstitamisel etendasid erilist rolli Rapla kogudus, Valtu ja Rapla haridusseltsid, Valtu naiskodukaitsjad. Viimaste hoolde jäi ka paljudeks aastateks mälestussamba heakorrastamine.

Samba avamine 30. septembril 1923

Rapla kirikaeda olid kogunenud tuhandeid inimesed. Kohal oli piiskop Jakob Kukk, sõnavõtuga esinesid ja asetasid pärja Riigikogu esimees Jaan Tõnisson, siseminister Karl Einbund, sõjaminister Ado Anderkopp

Väljavõtted Jaan Koorti päevaraamatust:

Kaalu Kirme „Jaan Koorti päevaraamat“, Tallinn Kirjastus Kunst 1989

Lk. 142

Tallinnas 20. augustil 1923

Viis Saaremaa kiviraiujat hakkasid eile Raplas minu projekti järgi Raplas sammast raiuma. Materjal toodi Saaremaalt Kaarma murrust laevaga Tallinna, sealt raudteel Rapla jaama ja jaamast kohale kolm kilomeetrit hobustega. Kogu see kivihunnik kaalub 32 000 kilogrammi.

Sammas pannakse Rapla kiriku õue püsti.

Saan minagi mõned margad selle samba pealt. Melnik on juba kaks tükki posti ajanud ja kolmas pooleli, Adamsonil ja Starkopfil.

Lk. 144

Viimsis 30. septembril 1923

Täna avas piiskop Kukk Raplas minu valmistatud langenud sõjameeste mälestussamba. See peaks olema seni Eestimaal püsti aetute hulgas kõige maitsekam. Sammas on 21 jalga kõrge saaremaa kivist. Samba ülemine osa kujutab sarkofaagi, millele on asetatud vanamoeline rist, milliseid vormisid mõnes igivanas matusepaigas leida võib. Külgedele on paigutatud neli maski, kaks noore- ja kaks vanamehe oma. Mälestussamba alumise osa sisse on raiutud 142 langenu nime. Samba ümber on minu näpunäidete järgi püsti pandud vanad rootsiaegsed kiviristid, nii et sammas ühes ümbrusega kujutab endast nagu mõnda surnuaeda.

Samba hävitamine

Sammas hävitati 16. juunil 1941, kaks päeva pärast suurt küüditamist. Pikka aega oli teadmata, kuhu samba tükid viidi. Nüüd teame, et lõhkumise ülesande said Alu traktorijaamas töötanud mehed. On räägitud neljast mehest ja traktorist, millega mälestusmärk kummuli tõmmati. Ka vähemalt üks mees lõhkujate hulgast on teada – Jaan Aruoja mõisteti Saksa julgeolekupolitsei otsusega mitmes kuriteos,

muu hulgas ka Rapla mälestusmärgi lõhkumise eest surma. Otsus viidi täide 22.septembril 1941.

1961. aastal avastas samba fragmendid Alu EPT kütuselao vundamendist pudenenud krohvi alt laos töötanud Eduard Lipstul. Ornamendi järgi ei jäänud kahtlustki, kust dolomiidi blokid pärinevad.

Samba taastamine

Läks 27 aastat enne, kui julgeti otsima hakata. 1988. aasta suvel võtsid kaevamistööd enda peale Rapla EPT remonditöökoja Rahvarinde tugirühma liikmed. Kütuselao asukohast välja toodud samba tükid olid sedavõrd kahjustatud, et neid ei saanud kasutada samba taastamisel.

25. juulil 1988 kohtusid Valtu kolhoosi kontorihoones esmakordselt ühise laua taga Rahvarinde, muinsuskaitse, roheliste ja ERSP esindajad. Koosolekut juhatas kolhoosi esimees Tenno Teets, kes oli samal ajal rotatsiooni korras Raplamaa Rahvarinde juhatuse esimees. Lepiti kokku koostöös ja otsustati ühendada jõud Vabadussõjas langenute Rapla mälestusmärgi taastamises. Kuidas seda teha veel ei teatud, aga avamispäev 23. juuni 1989 otsustati ära.

Raha taastamistööde teostamiseks koguti suures osas nagu kahekümnendatel aastatel. Samba taastamiseks vajaliku summa algkapital koguti 12. augustil 1988 Raplas Tammemäel korraldatud Raplamaa rahvakoosolekul ja nädal hiljem Rapla muinsuskaitseklubi ürituseel Rapla KEKi peahoones, kus demonstreeriti Eesti Vabariigi aegseid kroonikafilme.

Samba taastajateks valiti skulptorid Tõnu Maarand ja Ants Viitmaa.

Taastamise käigust saab täpsemalt lugeda ajalehe Nädaline 2008. a 30. septembri numbrist.

Taastatud sammas avati 23. juunil, võidupühal, 1989.

Rapla kirikaeda kogunes paartuhat inimest. Avasõnad ütles Rapla muinsuskaitse klubi esimees Peeter Stukis. Vaimuliku kõne pidas õpetaja professor Evald Saag, samba pühitses praost professor Robert Kannukene, palve luges õpetaja Jaanus Rohumägi, õnnistussõnad ütles praost Esra Rahula. Piduliku sündmuse puhul andis EKE inseneride meeskoor kirikukontserdi.

Ennesõjaaegses ajakirjanduses ja ka hilisemates teabeteostes on räägitud 142 nimest. See tekitas pikka aega segadust. Alles 1988. aastal lahendas mõistatuse Rapla muinsuskaitse klubi tolleaegne esimees Peeter Stukis. 22.06.1989 on ta kirjutanud ajalehes Ühistöö: „Seoses samba taasavamisega tuli kasutada Tartu Riikliku Ajaloo Keskarhiivis säilitatavaid Rapla kihelkonna koguduse materjale, kust oli võimalik leida mälestussambale raiutud meeste nimed. Kontrollimisel selgus, et omaaegse samba komitee protokolliraamatus oli langenud meeste loetelus eksitav viga – järjekorranumbrilt 127 oli üle mindud numbrile 129.“

Taastatud samba tekstid erinevad veidi originaalist. Kolmekümne kuue Vabadussõjas langenu nimed on nüüd läänekülje asemel põhjaküljel.

Alates 11. detsembrist 2001 on mälestusmärgi omanikuks Eesti Evangeelse Luterliku kiriku Rapla Maarja-Magdaleena kogudus.

26. juunil 2003 tunnistati mälestusmärk kultuuriministri käskkirjaga kultuurimälestiseks.

Mälestusmärk kõigile Eestimaal lõhutud sammastele

Pärast uue samba püstitamist 23. juunil 1989 jäid vanast sambast järele lõhkumisel kannatada saanud tükid. Kõigepealt viidi nad Alusse, sealt Juuru Mahtra muuseumi õuele ja toodi siis uuesti Rapla kiriku juurde tagasi ning paigutati hunnikusse aia tagaossa. Meestel, kes olid olnud seotud sambatükkide väljakaevamisega 1988. aasta

suvel, tekkis mõte nendest, justkui ei kellelegi vajalikest dolomiiditükkidest kokku panna mälestusmärk kõigile Eestis lõhutud mälestusmärkidele. 2010. aastal moodustasid Maidu Aus, Olev Kalmus, Rein Kokker, Vahur Põder, Taivo Roomann, Toomas Tõnisson, Tõnis Tõnisson ja Tõnu Veiler seltsingu, millele pandi nimeks Kivihunta. Seltsing sõlmis Alu mõisas tegutseva Kaitseliidu kooliga lepingu leida mõisa pargis mälestusmärgile sobiv asukoht.

Raplas purustatud samba tükkidest valmis 2010. aastal Alu mõisa parki mälestusmärk kõigile Eestimaal lõhutud sammastele.

Mälestusmärgi avamine oli 26. juunil, see langes kokku Kaitseliidu kooli kursuslaste lõpetamisega.

Kivihunta andis mälestusmärgi piduliku aktiga Kaitseliidu kooli hoolde ja luges sellega oma kohustuse Eesti eest langenute ees täidetuks.